יש הורים להצלחה:
השפעתם של הורים על למידה ותעסוקה

רינה כהן

מאמר זה עניינו להנכיח את ההורים ומשמעותם החיונית לקידום הלמידה וההשתלבות בעבודה. החידוש במאמר הוא בריכוז של הידע המוכר סביב קריטריון ההצלחה ובהפניית זרקור ההצלחה להורים ולהשפעות ההוריות על הלמידה ועל ההשתלבות בתעסוקה במציאות דינמית ורב-תרבותית.

הקדמה: ראוי לשאול את השאלות הנכונות

בעידן המודרני, עידן הידע והמידע, הטכנולוגיה והגלובליות, למידה מתמדת והשתלבות בתעסוקה משתנה הם משימות התפתחותיות ואתגר התמודדות לאורך החיים.

דוח אונסקו, 'למידה: האוצר הפנימי' (2001),הדן בחינוך לקראת המאה ה-21, מציב את החינוך כעניין המרכזי להכנת אנשים, צעירים ובוגרים, נשים וגברים, למציאות מאתגרת ותובענית זו. לשם כך מציג הדוח את גישת חינוך לכול ואת האוריינות, במובנה הצר והרחב, כדרכון לחיים. הדוח מתמודד עם הנתונים בתחום ההשכלה והחינוך במדינות מתפתחות ומפותחות, ובעקבות ניתוח הנתונים הוא עוסק בשאלות הגדולות של המדינות והמערכות - שאלת ה'איך?' ושאלת ה'מי?'. שאלת ה'איך': איך מספקים ומובילים 'חינוך לכול' תוך התעדכנות מתמדת? איך מקדמים השתלבות בתעסוקה לבעלי יכולות שונות, צרכים שונים ודפוסים תרבותיים מגוונים? ושאלת ה'מי?': מיהו הלומד? מי אחראי ללמידה? מי משפיע? מי יכול לחולל תהליכי חינוך ולמידה ותהליכי השתלבות בעבודה ובתעסוקה? הוא כורך שאלות אלו יחדיו ומציע הצעות המשלבות את ה'איך' ואת ה'מי' כהתוויית דרך להתמודדות עם תהליכי למידה ולהשתלבות בתעסוקה למתכנני מדיניות מחד גיסא, ולאחראים ולמפעילים מאידך גיסא.

המערכות בישראל אף הן, בייחוד מערכות חינוך וכלכלה על מסגרותיהן השונות, עוסקות בשנים האחרונות בשאלות אלו, בעיקר מההיבט של הישגים לימודיים ומעמד המורים ומההיבט של שילוב אוכלוסיות במסגרות כלכליות תעסוקתיות, תוך דיון בשאלת אי-השוויון והפערים החברתיים. רוב השיח, הדיונים והפעילות, כמו גם ההשקעות הכספיות בנושא, מופנים להתאמות

רינה כהן היא יו"ר המועצה הציבורית להורים בישראל. במשך שנים רבות הייתה ראש תחום הורים, משפחה וקהילה במשרד החינוך ופיתחה את נושא העצמת ההורים בכל המגזרים בחברה הישראלית.

הדרושות ברמת תוכניות ומסגרות וברמת הכשרת אנשי המקצוע, קרי - אנשי החינוך והמפעילים למיניהם. כל אלה תואמים במידה רבה את ההמלצות המופיעות בדוח אונסקו וחלקית את הנעשה במדינות המפותחות שמהוות אמות מידה להשוואה שעורכים ה-OECD וארגונים כלכליים וחינוכיים נוספים.

עם זאת, למרות ההשקעות הרבות והעשיות המגוונות, ישראל מתמודדת עם בעיות חינוכיות-לימודיות וסוגיות חברתיות-כלכליות מורכבות, ועדיין לא נמצאו להן תשובות הולמות ומספקות.

כל העת ממשיכה להישאל השאלה: מהן האסטרטגיות והפעולות הנוספות הנדרשות כדי לחולל את השינוי הדרוש, שינוי שיביא להגברת מיצוי פוטנציאל ההון האנושי, יתרום לשילוב אוכלוסיות ואף יצמצם פערים חברתיים ההולכים וגדלים בחברה בישראל.

המפתח טמון בהורים

כמי שעוסקת עשרות בשנים בנושאי הורים, הורות והנחיית הורים מהפרספקטיבה של למידה לאורך החיים, אני מאמינה ויודעת שלהורים יש השפעות רבות, משמעותיות וארוכות טווח הן על הלמידה והן על ההשתלבות בתעסוקה. יתר על כן: ראוי להציב כאן את הסיסמה 'זה לא ילך בלי הורים'. למרות שלהורים אין מקום ואין מעמד בשום מסגרת חינוכית ו/או תעסוקתית, הם מהווים את התשתית לגידול, לחינוך ולחוסן אישי וחברתי. ככאלה אין להם תחליף, ופעילות ללא הורים לא תוכל למצות את השקעותיה ולקצור את מלוא פירותיה.

יש לציין שהעשיות החינוכיות, הכלכליות והחברתיות נגעו עד כה בנושאי הורים והורות מעט מאד ובשוליים בלבד. מאמר זה עניינו להנכיח את ההורים ומשמעותם החיונית לקידום סוגיות הלמידה וההשתלבות בעבודה המצויות על סדר היום החינוכי והכלכלי-חברתי. כמו-כן הוא מכוון להציע ולהמליץ על הפעולות הנדרשות כדי להעצים את ההורים ואת ההורות לשם התמודדות מיטיבה עם סוגיות אלה.

לשם כך בחרתי להתבסס על ידע אקדמי ממוסמך במחקרים מתחומי דעת שונים ומבוסס על דעות ועמדות שגובשו על ידי אנשי מקצוע ואנשי מדיניות ציבורית. את אלה אציג בקצרה במאמר זה. והערה חשובה שיש לזכור כדי לא להטעות: 'ההורה איננו רק כלי שרת לגידול ילדים שיעמדו בקריטריונים של מוצלחות' (כהן, 2007). הורים הם בני אדם וסובייקטים ייחודיים לעצמם, והם בעלי חלומות, תקוות, שאיפות, כאבים, אכזבות וצרכים אנושיים כלליים ואישיים. מאמר זה, המוקדש להשפעות הורים על הצלחות ילדים, בני נוער ובוגרים, מדגיש את ההיבטים של ההורים כמגדלים, מחנכים, מסייעים ותומכים, אך אין בו כדי להמעיט מההיבט האנושי והאישי של ההורים כבני אדם העוברים חוויות מגוונות בהורות ובמרחבי החיים השונים.

מקורות ידע ודעת בנושא תרומת הורים ללמידה ותעסוקה

כדי להביא את עיקרי הדברים בדבר השפעות הורים על הצלחות ילדיהם אפתח בקריאה מחודשת של דוח אונסקו מהפרספקטיבה של הורים, הורות ולמידה לאורך החיים. אמשיך בהבאת הידע ממחקרים רבים בארץ ובעולם בנושא הורים, למידה וחינוך ואסיים בהצגת מידע חדשני מתחום מחקרי המוח והאפיגנטיקה בנושא של השפעת ההורות על הלמידה וההתנהגות התעסוקתית של בוגרים. כמו כן אציג פעולות ועשיות שבהן נקטו מדינות מפותחות והוכיחו את תרומתן המיטיבה להתמודדות עם הסוגיות שעל סדר היום.

החידוש במאמר הוא בריכוז של הידע המוכר סביב קריטריון ההצלחה ובהפניית זרקור ההצלחה להורים ולהשפעות ההוריות על הלמידה ועל ההשתלבות בתעסוקה במציאות דינמית ורב תרבותית.

א. דוח אונסקו – למידה: האוצר הפנימי

בדיקה מדוקדקת של דוח אונסקו מעלה כי הדוח מזהה מספר גורמים יוצרי הצלחה. בתוך נושא הדוח – חינוך למאה ה-21, למידה לאורך החיים - משורטטת הגישה המנחה. הנחת היסוד היא שהלמידה היא המפתח להתמודד עם אתגרי החיים, ולכן יש להתקדם לקראת 'חברה לומדת'. לשם כך 'בית הספר צריך להקנות את התשוקה ואת העונג שבלמידה, את היכולת ללמוד כיצד ללמוד, ולעורר את הסקרנות האינטלקטואלית' (שם 20). השאלה היא: מי הם בתי הספר המצליחים בכך? התשובה הניתנת: בתי ספר שנערכו להפעיל ולקיים רפורמה חינוכית. 'הצדדים העיקריים התורמים להצלחתן של רפורמות חינוכיות הם: במקום ראשון הקהילה המקומית בכלל זה ההורים, מנהלי בתי הספר והמורים. במקום השני הרשויות הציבוריות, ובמקום השלישי הקהילה הבינלאומית... המדינות שבהן התהליך הצליח יחסית הן אלה שהשיגו מחויבות החלטית ממורים ומהורים בקהילות המקומיות, מחויבות שנתמכת בדו-שיח מתמשך ובצורות שונות של סיוע כספי, טכני או מקצועי מבחוץ. מובן שהקהילה המקומית ממלאת תפקיד חשוב ביותר בכל אסטרטגיה מתקנת מצליחה' (שם 25).

שני גורמים מרכזיים מובאים כאן כמקדמי הצלחות. בדרך כלל אל הם גורמים שאינם מוזכרים באופן שכיח בדיונים ובעשיות בנושא החינוך והצלחות בחינוך: ההורים, והקהילה. לכן הדוח מציין במפורש: 'כאשר קהילות לוקחות על עצמן מידה גדולה יותר של אחריות על ההתפתחות העצמית שלהן, הן לומדות להעריך את תפקיד ההשכלה – הן כדרך להשגת יעדים חברתיים והן כשיפור רצוי של איכות החיים' (שם: 26). לכן, הדוח מדגיש, חיוני לפתח ולחזק את השיח בין מורים לבין הורים ולהרחיב את מסגרות השיח הקהילתי והציבורי בנושאי חינוך ולמידה. לשם כך יש להשקיע משאבים בהנחיית ההורים, המורים ואנשי ציבור בקהילה ולהכשירם לקיים יחסים של קשר, הידברות ושיח ולפתח תרבות של שותפות בעשייה החינוכית. אין ספק שזו משימה מורכבת אך חיונית ואפשרית, כפי שמציין הדוח.

ב. הורים ומערכת החינוך - המציאות בישראל

ההיבט הישראלי של סוגיית הורים, מורים והיחסים ביניהם נדון בספרות המקצועית החינוכית והארגונית לאורך השנים (לדוגמה פייטלסון, 1969; פרנקנשטיין, 1977; פרידמן, 1990; ישראלאשוילי, 1995; נוי, 1999; פישר, 2010). מוסכם על רוב החוקרים כי מעורבות הורים בחינוך משפיעה השפעות חיוביות על הצלחות ילדים להשיג הישגים אקדמיים. השאלה שבה עוסקים החוקרים, אנשי החינוך ואף ההורים היא: מהם גבולות ההתערבות? - שאלה שזכתה לכינוי 'התערבות או מעורבות', כשהתשובה הכללית היא – מעורבות כן, התערבות לא, זאת תוך תהייה ודיונים רבים מה נקרא מעורבות ולמה ייקרא התערבות. מרכזיותה של סוגיית היחסים במרחב החינוך ומשמעותה ליצירת הצלחות הביאה את משרד החינוך לפעול להקמת ועדת חקירה ובדיקה מטעם האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. 'הוועדה לנושא קשרי משפחה – מסגרת חינוך בגיל הרך (גן-ג') – זיקתם להתפתחות הילד והצלחתו במערכת החינוך'. הוועדה חקרה, בדקה והגיעה למסקנות ולצדן גיבשה המלצות לפעולה. כל אלה סוכמו במסמך מכונן שהוצא לאור בשנת 2011.'חברי הוועדה משוכנעים בחשיבות הרבה של קידום מערך היחסים בין המשפחה למסגרות החינוך בגיל הרך ורואים בו גורם מרכזי המשפיע על מהלך התפתחותו והצלחתו של הילד המערכת החינוך... שותפות בין־ההורים למסגרת החינוך מסייעת באופן חיובי ומשמעותי להישגי הילדים בבית הספר. הישגים אלו ניכרו גם במישור הלימודי-אקדמי, גם בהתנהגות בית ספרית נאותה וגם בשביעות רצון ממסגרת החינוך' (שם 4). עמדת היסוד היא: 'האחריות הראשונית להתפתחות הילדים ולחינוכם מוטלת על ההורים. עם כניסתם של הילדים למערכת החינוך נוצרת אחריות משותפת בין ההורים למערכת החינוך. לכל אחד מהצדדים תרומה ייחודית להתפתחות הילד ורווחתו. יחסי שותפות אל צריכים להיבנות ביזמה פעילה של מסגרות החינוך, מתוך עמדה של שוויון ושותפות עם כל אוכלוסיית ההורים ובהתאמה לצורכיהן השונים של קבוצות האוכלוסייה' (שם: 29).

על בסיס תפיסה זו גיבשו חברי הוועדה המלצות לפעולה שמתמקדות גם בקידום מעמדם של ההורים במערכת החינוך באמצעים מגוונים מחקיקה דרך הכשרה ועד פיתוח מבנים ארגוניים מאפשרי שיח והידברות.

גם השנה התפרסם ספר שנושאו הוא סוגיית הקשרים והיחסים בין אנשי חינוך לבין הורים במערכת החינוך הישראלית (ראו סקירת ספרות בכרך זה). לאחר סקירה מקיפה וכוללת של סוגיית היחסים מרמת הכיתה ועד רמת המדינה המחברת, ד"ר בלהה נוי, מרכזת המלצות לפעילות חינוכית נמרצת בפיתוח שותפות ושיח עם הורים במרחב החינוך כדי לקדם הצלחות.

ג. הורים והורות - היבטים השכלתיים וכלכליים

לאורך השנים הולכת ומתבררת השפעתם הקריטית של הורים על התפתחותם ותפקודם של ילדים ובני נוער כלומדים ועל התנהגותם כבוגרים עובדים וכאזרחים פעילים. ממצאים בנושא

זה עולים ממחקרים בתחומי דעת שונים ומגוונים. אביא כמה מהבולטים בהם. עוד ב-2002 מכון ון ליר מביא ממצאים חשובים בדבר השפעת ההורים על הזכאות לתעודת בגרות של תלמידים ממגזרים וממעמדות שונים. כידוע, זכאות לתעודת בגרות מהווה מזה שנים רבות מדד מובהק להצלחת תלמידים ולהצלחת מערכת החינוך, בהיותה מפתח מרכזי לרכישת השכלה אקדמית. כמו-כן זכאות לבגרות מתגלה כמשתנה המרכזי ברווחה החברתית-כלכלית' (**שם**, עמ' 30). כאן נאמר: 'שערי ההשכלה עלולים להיות חסומים בפני ילדים ממשפחות עניות בשל מיעוט המשאבים החומריים העומדים לרשות משפחות אלה. המחסום עלול להיות גבוה אף יותר על רקע העובדה שראשי המשפחות העניות הם לרוב גם בעלי השכלה נמוכה' (**שם**, עמ' 7-8). אך המחקר אינו מסתפק בתיאור עובדתי בדבר ההבדלים בין מעמדות שונים וקבוצות אתניות ולאום שונות; הוא מזהה את ארבעת הגורמים התורמים לזכאות לתעודת בגרות: א. הרווחה הכללית, ב. רמת החיים ג. הרקע ההשכלתי ד. השקעה. המחקר פורש את הגורמים המשפיעים על זכאות לבגרות על מפה בגישת ניתוח מרחב הממדיות הקטנה (FSSA),שבאמצעותה הוא מעלה את הממצא החבוי מאחורי מעמד ורווחה כלכלית: 'השכלת ההורים היא הגורם החשוב ביותר בניבוי הסיכויים של תלמיד להצליח להשיג תעודת בגרות: ככל שהשכלת ההורים גבוהה יותר כך גדלה ההסתברות לסיים את מסלול הלימודים עם תעודת בגרות. שיעור הזכאות לבגרות של צעיר ששני הוריו בעלי יותר מ-13 שנות לימוד עומד על 81% וזאת בהשוואה ל 34% לצעיר ששני הוריו בעלי 0 עד 8 שנות לימוד' (שם, עמ' 35). משתנה השכלת ההורים הוא כל כך דומיננטי עד ש'אין כמעט הבדל בין שיעור הזכאות של צעיר יהודי לעומת צעיר לא יהודי שהוריהם שווים בהשכלתם... שוויון בהשכלת ההורים כמעט מוחק את הפער העדתי בקרב צעירים מכל הדורות... ואף מכל העדות' (שם).כלומר, אם מעמידים את הצעירים בנקודת זינוק שווה, מבחינת הרקע המשפחתי, הרי הם מגיעים לקו הסיום של הלימודים עם הישגים זהים. מכאן ואילך מחזקים הממצאים של המחקרים הנעשים בעשור האחרון את הנכחת משתנה השכלת ההורים כמשתנה הקריטי והדומיננטי המשפיע על הצלחות ילדים וצעירים בתחום הלמידה. מסתבר שמפתחות ההצלחה של החינוך אינם נמצאים בעיקרם בתוך מערכת החינוך אלא מחוצה לה. כל עוד ההורים אינם נתפסים כחלק אינטגרלי ממערכת החינוך ואינם משולבים בה, התוחלת להתקדמות קטנה יחסית.

ד. הורים והורות והשפעתם על רווחת ילדים ובני נוער – העצמת סיכויים וצמצום סיכונים

אחת ההגדרות הנפוצות לתפקידם של הורים: להעצים את הסיכויים ולצמצם את הסיכונים במרחבי החיים של ילדים. משמע, להכשיר אותם להתמודד עם האתגרים שהחיים מעמידים בפניהם בהווה ועם אלו שיעמדו בפניהם בעתיד שקשה מאוד לצפות אותו. נוסף לכך, אנשי מקצוע ומדענים שותפים לאמירה הכללית שהחיים בעתיד יהיו מרובי שינויים, ולכן יש צורך בכישורי הסתגלות וגמישות, כישורי חֶברות ועבודת צוות, ומעל לכול מיומנויות למידה מפותחות. על רקע זה, ארגון הבריאות העולמי חוקר זה שני עשורים את נושא החוסן והבריאות הנפשית של ילדים

ובני נוער. השאלה המרכזית היא: מהם הגורמים המשפיעים על חוסנם ויכולות התמודדותם של ילדים ובני נוער עם הסיכונים והפיתויים ההולכים ומתרבים ועם המטלות של למידה ותעסוקה? מהם הגורמים המקנים להם עמידות ואיתנות במציאויות חיים תובעניות ואף מסוכנות? ובעיקר - מהם הגורמים הטובעים את חותמם ברווחה הנפשית של ילדים ובני נוער?

ד"ר יוסי הראל-פיש (2014), חוקר ישראלי החבר בצוות החוקרים של ארגון הבריאות העולמי, הביא לידיעתנו שסקירה של ממצאי המחקרים בעולם אפשרה לקבל תשובה מדויקת לשאלות הללו. הממצאים לימדו, כאמור, על ארבעה גורמי חוסן עיקריים, אוניוורסליים, שזוהו כמנבאים החזקים והעקביים ביותר של אפיוני התפתחות ילדים ונוער בעולם. ארבעת המנבאים הללו הם ארבעת העמודים שעליהם מושתתת הטוֹבוּת (ה-well-being) של הילדים, התשתית הראשית של החוסן של בני הנוער ושל היציבות הנפשית והחברתית שהם זקוקים לה כדי לתפקד כראוי. קראנו להם ארבעת מחוללי הטוֹבוּת, ואלו הם: 1. הימצאותו של מבוגר משמעותי בחיי הילד; 2. חוויה יומיומית חיובית בבית הספר; 3. הרגשה של ערך עצמי; 4. הרגשה של מחוברות חברתית בריאה. לפי מודל 'חוסן נעורים', ילד שחווה את ארבעת גורמי החוסן הללו באופן חיובי הוא ילד בעל רווחה נפשית, חברתית ותפקודית גבוהה, ומכאן שההסתברות שהוא יחווה מצוקות נפשיות או יפתח דפוסי התנהגויות סיכון ומדדי נשירה סמויה היא נמוכה ביותר. יתרה מזו, מודל 'חוסן נעורים' טוען כי העצמתם של ארבעת מחוללי הטובוּת בחייו של ילד תגרור העצמה ניכרת ברווחה הנפשית והחברתית שלו, וזו תצמצם ישירות את מעורבותו בדפוסי התנהגויות סיכון. במילים אחרות, הדרך היעילה ביותר לצמצם תופעות כמו אלימות, צריכת חומרים ממכרים ונשירה סמויה היא העצמה של הרווחה הנפשית והחברתית של הילד באמצעות ארבעת מחוללי הטובוּת. זאת בשונה מהגישה שרווחה במשך שנים רבות שגורמי המניעה מתפתחים באמצעות הפעלת תוכניות מניעה.

המודל המושגי הזה תורגם עם השנים למודל אסטרטגי-יישומי. המודל האסטרטגי של 'חוסן נעורים' מתמקד בהעצמת ארבעת גורמי חוסן אלו כמנוף יעיל לצמצום אלימות, התנהגויות סיכון ונשירה סמויה על ידי שיפור הרווחה הנפשית והחברתית של תלמידים, מורים והורים. מחקרים שערכו מייזלס (2010) וגילת (2012) מלמדים שילדים ובני נוער רואים בעיקר בהורים את המבוגר המשמעותי להם ביותר, ואליו הם פונים בשעת מצוקה וקושי, עליו הם נשענים וממנו הם מבקשים סיוע תמיכה ועזרה.

ה. השפעות הורים על בריאות והתפתחות של ילדים, בני נוער ובוגרים

מזמן מחקרו הידוע של הרלו על הצורך של תינוקות יונקים במגע וחום, ולאחר מכן מחקריו ועבודותיו של בולבי (1951) בנושא הקשר החיוני בין תינוק לאמו, ועבור לויניקוט (1970) שטבע את הביטוי 'אין תינוק, יש דיאדה של תינוק-אם', נכתבו מאמרים רבים בנושא חיוניות הקשר בין הורים לילדים והשפעותיו על גדילה, בריאות והתפתחות.

ד"ר תמר ארז כתבה מאמר מסכם: 'הורים כמשאב בהתפתחות בריאה של ילדים ובני נוער:

סקירת ספרות מחקר' (2012-2011), שבה היא מביאה את עיקרי הדברים בנושא. אצטט כאן ממאמרה כדי להציג את ההשפעות הקריטיות והקובעות של קשרי הורים ילדים על בריאותם והתפתחותם של ילדים. 'בולבי הגיע למסקנה שהביטחון בהתקשרות עם ההורה הוא הבסיס לבריאות הנפשית של הילד, ואילו אירועים של אובדן דמויות הוריות בגיל הרך ופרידות מהן - הם מקור לקשיים ופתולוגיה ... בולבי ואינסוורת גרסו כי איכות יחסי הטיפול של המטפל העיקרי בינקות, ובעיקר האם, שמאופיינים בחום וברגישות לאיתותי התינוק הם התורמים ליחסי התקשרות בטוחים ומניחים את המצע להתפתחות הקוגניטיווית והרגשית-חברתית גם בעתיד' (ארז, 2012: 25).

זוהי הגישה הבסיסית, ומכאן מאילך עוסקים החוקרים בניתוח ובאפיון הקשרים והיחסים בין הורים לילדים וכיצד הם משפיעים על התנהגויות גם בגילאים הגבוהים של בני נוער ובוגרים. לדוגמה 'הכשירות החברתית בגיל 16 נבנית על זאת מן התקופה שקדמה לה'. עוד עלה מן הדיווחים כי 'איכות הטיפול ההורי בגיל הרך (בגיל 6 חודשים ובגיל 42 חודשים) הייתה בקורלציה גבוהה יותר עם הכשירות החברתית מאשר איכות הטיפול ההורי העכשווי ... גם ההסתגלות הבית ספרית וההישגים הלימודיים תאמו את הניבוי' (**שם**, 26-27).

ארז ממשיכה ומחברת בין התפתחות, בריאות וחוסן כשהיא מביאה ציטוט מוויניקוט (1986, 1995): 'הפסיכואנליזה מראה שהבסיס לבריאות הנפש אינו רק תורשתי ואינו מקרי בלבד: התשתית לבריאות הנפש הונחה אקטיווית בתקופת הינקות, כאשר האם הטובה דיה ממלאת את תפקידה, ובמהלך הילדות של הילד המשפחה מתפקדת כראוי' (**שם**, 147).

נראה שאין צורך להרחיב עוד בנושא. מוסכם על החוקרים ואנשי המקצוע כי בריאות והתפתחות תקינים של ילדים המשמשים מסד להתנהגויות לימוד-אקדמיות ולהשתלבות בעבודה של בוגרים מתעצבים על בסיס היחסים והטיפול ההורי מהלידה ואילך.

1. הורות, גנטיקה וסביבה – מדע האפיגנטיקה

תמיכה ממקור לא צפוי לחשיבותה ומשמעותה של הורות והשפעותיה מגיעה מתחום הביולוגיה, מהגזרה החדשה של השפעות הסביבה על הגנים הביולוגיים – האפיגנטיקה. הוויכוח העתיק בדבר הגורם הדומיננטי המשפיע על האדם – תורשה או סביבה – מקבל פנים חדשות ומפתיעות בדמות שדה ידע חדשני אשר מראה, בין היתר, כיצד מערכות של רגש, אמונה ותודעה משפיעות על ביטוייו של הצופן הגנטי המולד. בספר שכתב ד"ר ברוס ליפטון, **הביולוגיה של האמונה**, מובא הסבר מרתק, מגובה במחקרים מדעיים, בדבר כוח השפעותיה של ההורות. תחת הכותרת 'הורות מודעת: הורים כמהנדסים גנטיים' ליפטון אומר: '...תינוקות זקוקים לסביבה מזינה כדי להפעיל את הגנים ולהביא לפיתוח מוח בריא. גילויים מדעיים עדכניים מבהירים כי ההורים ממשיכים לפעול כמהנדסים גנטיים גם לאחר הלידה' (שם: 156). יותר מכך, ליפטון מציין כי 'ילדים רכים בוחנים בקפידה את סביבתם ומורידים את נתוני התבונה מאירי הדרך המוצעים על ידי הוריהם

ישירות אל הזיכרון בתת-מודע שלהם. כתוצאה מכך הם רוכשים את ההתנהגות והאמונות של הוריהם' (**שם**, 161). מחקרי המוח החדשים מגלים לנו את גודל, עומק ורוחב ההשפעות של ההורים על ילדיהם עוד טרם לידה ולאחר מכן לאורך שנות הגדילה ההתבגרות ואף הבגרות. אמונות, דעות והתנהגויות של הורים מונחלים במודע ובלא מודע לילדיהם ומהם גוזרים הילדים את תפיסותיהם, עמדותיהם והתנהגותם. יש לכך השפעות גדולות ומגוונות על התמודדות ילדים במרחבי החיים של למידה והשתלבות בתעסוקה. למעשה, הורים מתווכים ומפרשים את העולם לילדיהם ומקבעים בהם עמדות חיים לגבי עצמם יכולותיהם ועוצמותיהם, כמו גם את חולשותיהם. בדרך זו הם בונים בדיעבד את תחושת הערך העצמי והביטחון העצמי של ילדיהם ומעצבים את ציפיותיהם מעצמם ומסביבתם בהתמודדותם עם המשימות ההתפתחותיות ומטלות החיים. בוודאי שבמהלך החיים עשוי הילד לפגוש מבוגרים משמעותיים נוספים שישפיעו עליו לטוב או חלילה לרע; אך השפעות הוריות הולכות ומתגלות כהשפעות הקריטיות הדומיננטיות.

תובנות והשתמעויות

מהממצאים בששת תחומי הדעת השונים שנסקרו מצטיירת ההורות כרבת עוצמה והשפעה בקידום הצלחות ילדים, בני נוער ובוגרים המתמודדים עם משימות התפתחותיות ועיצוב סגנון חיים ודרכי התנהגות.

התובנות המרכזיות, הקושרות בין הורות לבין הצלחה בלימודים ובהשתלבות בתעסוקה, העולות מהממצאים:

א. הורים הם המבוגרים המשמעותיים ביותר והמשפיעים ביותר על ילדים, בני נוער ובוגרים. ככאלה הם המחנכים הראשונים והטבעיים.

ב. ההורים בתפקידם ההורי המגדל ובהיותם מודל לחיקוי בונים את המסד להצלחה. מרכיבי מסד ההצלחה הם: אמון, ביטחון עצמי, תחושת ערך, דימוי עצמי חיובי, תחושת מסוגלות והצורך בהישג; ואלה מתפתחים באמצעות היחסים והמסרים שמעבירים הורים לילדים.

ג. ההורים הם המעצבים את הפס הרחב של קשר והתקשרות עם ילדיהם ובאמצעותו הם מתפקדים כמהנדסים גנטיים של ילדיהם.

ד. ההורים הם מנחילי ערכים ותרבות באמצעות התנהגותם, תגובותיהם והאווירה המשפחתית שהם מעצבים.

ה. ההורים הם הניצבים בין ילדם, לאורך שנותיו, לבין העולם, והם משמשים כמתווכים המנגישים, מפרשים ונותנים משמעות לתופעות ולהתנהגויות.

ו. ההורים מעורבים ושותפים במרחבי החינוך ומעצבים אווירת למידה ותעסוקה מקדמת הצלחות.

כדי להיות מחנכים, מודל לחיקוי, מהנדסים גנטיים, מנחילי ערכים ותרבות, לשמש

כמתווכים יעילים ולהיות מעורבים ושותפים במעשה החינוך, על ההורים להיות מודעים לתפקידם ולאחריותם ההורית ולעשות שימוש מושכל במרכיבים ובמשאבים ההוריים. מרכיבי ההורות הם:

אונים – מלשון און, כוח, הרכיב שאצל האב – הכוח, העוצמה, ההכוונה והסמכות שיש להורה מתוקף תפקידו ומעמדו, ורחמים - מלשון רחם – החיזוק, העידוד, התמיכה וההכלה – הרכיב שאצל האם. במציאות שני הרכיבים נמצאים אצל כל אחד מההורים, האב והאם. השילוב בין אונים לרחמים מאפשר את היווצרות הילד ובד בבד את היווצרות ההורות ומימוש תפקידיה. נוסף על שני מרכיבי ההורות, ההורים מצוידים בשני משאבים הוריים: אהבה וחוכמה. האהבה היא המנוע הגדול של ההורים. האהבה היא הרוח האנושית המגדלת. היא בונה אמון, מקדמת הכרה בטוב, ביכולת ובמסוגלות, ומקיימת הידברות מחזקת ומעודדת. החוכמה בהורות היא חוכמת החיים, הידע והניסיון המצטבר שלהם, המסייעים להורים להוביל, לכוון ולהשפיע במהלך המעשה ההורי של גידול וחינוך (כהן, 2010).

משתמע מהדברים שההורים, הלכה למעשה, אמורים לתפקד כמנהיגים המשתמשים בשפע ההורי שלהם: אונים, רחמים, אהבה וחכמה, כדי למלא את הפונקציות ההוריות.

אך בחינת המציאות ההורית מראה שחלק לא מבוטל מהמנהיגות ההורית אינו בא לידי ביטוי בהורות בימינו, ובמקרים רבים הורים אינם ממלאים את כל הפונקציות ההוריות או ממלאים אותן רק בחלקן. חולשת המנהיגות ההורית מצמצמת ואף פוגעת בהצלחות ילדים ובני נוער ובשילוב בוגרים בתעסוקה. לכן אנשי מקצוע טוענים שיש לפעול בדחיפות למה שמכונה 'שיקום הסמכות ההורית' (עומר, 2004).

על הצורך במנהיגות ובמדיניות

מסתמן כאן צורך חיוני בפיתוח מַענים חברתיים ולימודיים, אך הפעם אוכלוסיית היעד שלהם היא ההורים. הפער ההולך וגדל בין חולשת ההורות לבין גודל האחריות ההורית ומרחבי השפעותיה מחייב לפעול להעצמת ההורות ולחיזוק ההורים. לשם כך יש להפעיל אסטרטגיות מגוונות - מפיתוח תוכניות למידת הורות דרך הקמת מסגרות לימוד רלוונטיות ועבור לחקיקה כדוגמת זו הקיימת במדינות מפותחות. לשם כך דרושה מדיניות לאומית שתיקח אחריות לקידום האחריות והמנהיגות ההורית.

עקרון האחריות ההורית נקבע לראשונה בארץ בדוח השופטת-בדימוס סביונה רוטלוי, שדן ביישום האמנה לזכויות הילד (רוטלוי, 2006). למרות המודעות וההסכמה הציבורית הרחבה בנושא אחריות הורית, עדיין גדול הפער בין מתן מענים לצורכי ההורים לשם תפקוד הורי תקין לבין נכונות המדינה להכיר בצרכים אלה, לעגנם בחוק ובמדיניות לאומית מחייבת. היום הורים מרגישים 'שקופים' מול מקבלי החלטות ומוסדות המדינה כשהם חסרי הוקרה, חסרי כבוד וחסרי התייחסות לצרכים ההוריים שלהם. השופטת-בדימוס הנכבדה, בהיותה מודעת לחסר זה,

הצביעה על המדינה כמי שאחראית לסייע להורים במילוי תפקידם ולספק להם מענים רלוונטיים. אך גם היא לא התייחסה לדרך שבה תופעל אחריות המדינה לאחריות הורית.

המועצה הציבורית להורים בישראל, הכוללת ארגוני הורים, ארגונים מקצועיים וחברתיים, זיהתה חֶסר זה ופיתחה מתווה למדיניות לאומית בנושא: 'מהורים שקופים להורים מנהיגים'. המתווה המוצע למדיניות כולל:

- הקמת רשות לאומית להורים ולהורות.
- הפעלת שדולה והקמת ועדה בכנסת בנושא הורים.
- מינוי נציב הורים שישמש כתובת ואוזן שומעת ומגיבה להורים.
- קידום חקיקה להסדרת זכאות להורים לקבלת הדרכה, ייעוץ והכוונה.
- מינוי יועץ הורים במקומות העבודה ובמערכות החינוך.
- הסדרת, קיום והפעלה של 'בית להורה' - מרכזי הדרכה להורות רב תרבותית, נגישים וזמינים לכל ציבור ההורים ברשויות מקומיות.
- הכשרת אנשי מקצוע ייעודיים להנחיית הורים.
- הכשרת אנשי המקצוע לקיום קשר מקצועי מקדם עם הורים.
- שילוב הורים בתפקידם ההורי במוקדי החלטה בתחומי חינוך, חברה, בריאות ותרבות.

לאחרונה אף יצאה המועצה הציבורית להורים בקול קורא לקובעי מדיניות ולמקבלי החלטות לפעול להקמת מנגנון ממשלתי לחיזוק המשפחה בדגש על הורים ועל הגיל הרך.

לסיכום: המפתחות להצלחה

משנוכחנו בחשיבותם ובמשמעותם של הורים לקידום הצלחות בלימודים והשתלבות בעבודה והתוודענו למפתחות ההצלחה שמצויים בידי ההורים, חובה עלינו לראות אותם ולתת דעתנו להעצמת ההורות כדי שיוכלו לפעול במנעד הרחב של תפקידם.

בהיות ההורים המשאב הטבעי והתרבותי הראשון בחינוך ובגידול ילדים ובני נוער, קרי בפיתוח ההון האנושי האישי, החברתי והלאומי, חשוב להשקיע בהם השקעות מפתחות ומעצימות. פעילות של פיתוח ושכלול משאבים מקובלת לגבי כל משאבי הטבע החל באנרגיית השמש, המים, הגז ועוד. המשאב האנושי, ההורים שאין-להם-תחליף, זכאים אף הם להימצא על סדר יומה של המדינה החפצה בקידום בריאותה וחוסנה ולהיות מושא להשקעה ברמה לאומית.

ידוע ממחקרים רבים שהשקעה בהורים מניבה תוצאות טובות ורצויות ואף נותנת תשואות מיטיבות מההיבטים הכלכליים והחברתיים לאורך שנים.

הגיע זמן הורים, והגיע זמן השקעה בהורים. על המדינה, כמי שאחראית על ביטחון ופיתוח,

חוסן ואיתנות, לקחת אחריות על העצמת ההורים וההורות כדי שיוכלו לממש את אחריותם ההורית ולקדם את התשתיות לחוסן הלאומי – חוסן ילדים, הורים ומשפחות. הורים לא עוד שקופים; הורים מנהיגים ומשפיעים למען כולנו ולטובת כולנו.

מקורות

ארז, ת' (2012). הורים כמשאב בהתפתחות בריאה של ילדים ובני נוער - סקירת ספרות מחקר. בתוך ר' כהן, וד' הופשטטר (עורכות). **בשביל הורים**. תל אביב: המועצה הציבורית להורים בישראל.

גרינבאום, ז"צ ופריד ד' (2011).**קשרי משפחה- מסגרת חינוך בגיל הרך (גן-ג')**. היוזמה למחקר יישומי בחינוך. ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

דהן, מ, מירוניצ'ב, נ', דביר, א' ושי, ש' (2002). **האם הצטמצמו הפערים בחינוך**. ירושלים: מכון ון ליר.

דלור, ז"ו ואחרים (1996). **למידה - האוצר הפנימי**. דוח הוועדה הבינלאומית לחינוך לקראת המאה ה-21.ירושלים: הוועד הישראלי לאונסקו והמכללה לחינוך ע"ש דוד ילין.

טרגר, ח' (2014). **הורים ממנפים הישגים**. תל אביב: סטימצקי.

ישראלאשוילי, מ' (1995), **גישות חילופיות למעורבות הורים במוסדות חינוך**. מוגש למזכירות הפדגוגית של משרד החינוך התרבות והספורט ולאוניברסיטת תל אביב, בית הספר לחינוך.

כהן, א' (עורכת) (2007). **חוויית ההורות – יחסים, התמודדויות והתפתחות**. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לחינוך.

כהן, ר' ארז, ת', ריבקה-דירקטור מ' ואחרים (2010). **מהורים שקופים להורים מנהיגים**, נייר עמדה. ירושלים: המועצה הציבורית להורים בישראל.

כהן, ר' (2009). העצמת הורים – דרך המלך למניעת סיכון לילדים ובני נוער. בתוך ל' בן דוד (עורכת), **עט השדה**. ירושלים: אשלים.

כהן, ר' (2011). הורים והנחיית הורים: מנהיגות ולמידה לאורך החיים. **פסיכו אקטואליה**, רבעון הסתדרות הפסיכולוגים בישראל, 33-38.

ליפטון, ב' (2014). הביולוגיה של האמונה. כרכור: פראג הוצאה לאור.

נוי, ב' (1999) בית הספר, בית ההורים והיחסים ביניהם: בתוך א' פלד (עורך), **יובל למערכת החינוך בישראל** (815-834). משרד הביטחון.

נוי, ב' (2014). **של מי הילד הזה**. תל אביב: מכון מופ"ת.

עומר, ח' (2006). **שיקום הסמכות ההורית**. תל אביב: פסיכה.

פייטלסון, ד' (1969). **בית הספר ובית ההורים**. ירושלים: משרד החינוך.

פישר, י' (2010). **אפשר גם אחרת – סיפורי הצלחה של שותפויות הורים בבית הספר**. תל אביב: מכון מופ"ת.

פרידמן, י' (1990). **בית הספר הקהילתי, תאוריה ומעשה**. ירושלים: מאגנס ומכון סאלד.
פרנקנשטיין, ק' (1977). **בית ספר ללא הורים, כנות ושוויון**. תל אביב: ספרית הפועלים.